

De aftrekken van Gotha

Rudolf Boehm

Guy Quintelier vertelt in zijn boek méér over het idee van het communisme dan Marx en Engels en zelfs Lenin er ooit over geschreven hebben (namelijk alles samen genomen hooguit enkele tientallen bladzijden). Hij stelt een mogelijk debat over dat idee op een nieuwe basis. Die basis is voor hem dat het zeker niet het doel van het communisme kan zijn alle conflicten van het menselijk bestaan op te heffen: het conflict tussen mens en natuur, de conflicten tussen de mensen onderling en het conflict van elke mens met zichzelf. Integendeel, het nastreven van een ideaal van volstrekte harmonie zou enkel het geweld oproepen, en het gewelddadig aspect van het kapitalisme zou wel eens alles te maken hebben met het feit dat het kapitalisme van zijn kant wel degelijk een ideaal van harmonie erop nahoudt. Ongetwijfeld zal die invalshoek van "Communisme en conflict" bij vele lezers, zowel voor- als tegenstanders van communisme, socialisme of liberalisme, nogal vreemd overkomen. Feit is echter dat Guy er met zijn betoog perfect in slaagt ons allen te beletten nog langer rond de pot te blijven draaien. En wat kan er eigenlijk beters gezegd worden over een betoog dan dat het daarin slaagt?

Ik wil drie voorbeelden aanhalen. Ten eerste: in de uitvoerige paragraaf 6, getiteld Kapitalisme en klassenstrijd, van het IIIde hoofdstuk brengt Guy opnieuw het vraagstuk ter sprake of de oorsprong van een klassenmaatschappij op de eerste plaats te wijten is aan een toestand van materiële schaarste, zoals Engels heeft gesteld, of aan een willekeurige geweldpleging door één klasse van de maatschappij die zich toelegt op

heerschappij en uitbuiting, zoals Engels eveneens lijkt te suggereren. Guy is kennelijk voorstander van die laatste stelling. Ikzelf ben eerder de eerste mening toegedaan, en ik geloof zelfs dat de opsplitsing van de maatschappij in klassen die met elkaar in strijd liggen tot de onoverkomelijke conflicten van een samenleving horen waar Guy het altijd over wil hebben. Zijn confrontatie van de twee zienswijzen geeft ons echter uiteindelijk een kans om dit vraagstuk, cruciaal voor de beoordeling van onze huidige samenleving en voor de inschatting van een betere, eens serieus aan te kaarten.

Tweede voorbeeld: in het Vde hoofdstuk (het laatste) stelt Guy onomwonden: "Een noodzakelijke voorwaarde voor het communisme is het gemeenschappelijk bezit van de maatschappelijke productiemiddelen"; let wel, slechts "een noodzakelijke voorwaarde", bijlange na niet dat wat het communisme tot communisme maakt. Want onder meer blijft bij zo'n "gemeenschappelijk bezit van de productiemiddelen" het conflict voortbestaan tussen producenten en consumenten, en de vraag hoe de respectieve beslissingsmacht van beiden af te wegen valt. Ook de discussie over dit vraagstuk plaatst Guy op een nieuwe basis. Volgens mij stelt "eigendom" (Guy heeft het steeds over "bezit") niet meer voor dan een beslissingsrecht, en is de enige vraag, hoe ver dit recht mag gaan en in welke mate en onder welk opzicht het door een wetgeving aan banden moet gelegd worden. Want hoe meer mensen, producenten of consumenten, bij een "gemeenschappelijk bezit" betrokken worden,

hoe meer die "eigendom" ontaardt tot een fictie, zoals gebleken is uit de ervaring in het tot nog toe reëel bestaande socialisme.

Ik wil iets langer blijven stilstaan bij een derde voorbeeld. In paragraaf 10 van hoofdstuk V stelt Guy terecht: "Een echte democratie is ... niet mogelijk zonder een economische democratie, democratie op economisch vlak ... Economische democratie bestaat erin dat de mensen op voorhand kunnen beslissen wat en hoe er geproduceerd wordt." Verder echter laat Guy zich met economische vraagstukken nauwelijks in, behalve dan door heel algemeen te stellen dat het communisme niet het kapitalistische "produceren om te produceren" mag bevorderen maar de productie in dienst van de menselijke behoeftebevrediging moet eisen (waarbij hij enigszins voorbijgaat aan de liberale stelling dat de individuele behoeftebevrediging net het best wordt gediend door het produceren om te produceren). Nochtans had hij hier opnieuw op het onoverkomelijk conflictuele van de samenleving kunnen wijzen.

Want in tegenstelling met de eis van het "programma van Gotha" (van de Duitse sociaaldemocratie, 1875) dat "de onverkorte opbrengst van de maatschappelijke arbeid aan alle werkers moest uitgekeerd worden", heeft reeds Marx doen opmerken dat er eerst en vooral een aantal "aftrekken" van deze opbrengst nodig waren (in zijn Kritiek op het programma van Gotha, Guy wel bekend): voor de vervanging van opgebruikte productiemiddelen, voor de investering in bijkomende productiemiddelen en voor een verzekeringsfonds tegen natuurrampen en dergelijke; allemaal te berekenen op basis van "economische noodzakelijkheid, en geenszins op basis van rechtvaardigheid"; en verder voor loutere administratiekosten, voor maatschappelijke behoeften zoals gezondheid en onderwijs en voor het onderhoud van werkonbekwamen; pas dan kon aan een verdeling van de opbrengst van de maatschappelijke arbeid ten voordele van de individuele behoeftebevrediging gedacht worden. Kennelijk gaat het hierbij in elk geval over conflictgeladen keuzes. Toch heeft Guy Quintelier dit vraagstuk niet ter sprake gebracht.

Om hierbij nog even te blijven stilstaan: in wezen gaat het eigenlijk om het feit dat elke samenleving (binnen een gemeente, een streek, een gewest, een land) op elk moment (vandaag, of binnen de eerstkomende tien, twintig of vijftig jaren) slechts over een eindig potentieel van productiekrachten beschikt: grondstoffen, infrastructuur, werktuigen (waaronder machines en fabrieken), arbeidskrachten en hun bekwaamheid, alsmede verworven kennis; en dat dit eindig potentieel op elk tijdstip (of in elk tijdsgewricht) slechts éénmaal kan besteed worden; namelijk besteed aan die of die maatschappelijke taken waar Marx de belangrijkste van opsomt. Hoe meer b.v. besteed wordt aan al die door hem vermelde "aftrekken", hoe minder overblijft voor de individuele behoeftebevrediging van de werkende mensen.

Nu is het duidelijk dat aan bijna àl deze maatschappelijke taken, alsmede vanzelfsprekend aan de individuele behoeftebevrediging van de werkenden, voldoende middelen móéten besteed worden net óm de andere taken eveneens te kunnen vervullen. Bijvoorbeeld moeten steeds ook aanzienlijke middelen besteed worden aan wat men tegenwoordig alléén onder "economische ontwikkeling" verstaat: aan vervangings- en uitbreidingsinvesteringen. Het moet echter evenzeer duidelijk zijn dat net die "economische ontwikkeling" (zoals ook verzekeringsfondsen en administratiekosten) een loutere lastenpost voorstelt waaraan de besteding van middelen op geen manier een doel op zich kan zijn, dit in tegenstelling tot onderwijs, gezondheidszorg, onderhoud voor werkonbekwamen alsmede natuurlijk de bevrediging van de individuele behoeften van de werkenden. Op dat punt staat het communisme of socialisme Æ het idee ervan Æ nog steeds voor een levensgroot dilemma, en dit sinds de tijden van Marx, Engels en Lenin. Zo schreef Engels: "De bevrijding uit de banden" van "de kapitalistische productiewijze" "is de enige voorwaarde voor een ononderbroken en steeds vlugger voortschrijdende ontwikkeling van de productiekrachten en daarmee voor een praktisch onbepaalde stijging van de productie zelf" (MEW, 19, 225). Neen, Engels, dààrvoor is de éérste voorwaarde dat het aanwezige maatschappelijke potentieel bijna uitsluitend besteed wordt aan

precies die “economische ontwikkeling”, wat niet anders kan dan ten koste van de vervulling van alle andere maatschappelijke taken en van de individuele behoeftebevrediging van de werkenden en de werkonbekwamen. Lijkt dat op een socialistische, laat staan communistische samenleving? Lenin was zelfs “de overtuiging” toegedaan “dat de onteigening van de kapitalisten onvermijdelijk een geweldige ontwikkeling van de productiekrachten van de menselijke maatschappij tot gevolg zal hebben” (Staat en revolutie). Zelfde opmerking en vraag als bij Engels. Marx daarentegen was blijkbaar beducht voor een dergelijke “ontwikkeling van het socialisme” (“van utopie naar ...?”). Het was één van zijn diepste inzichten dat een grootschalige “economische ontwikkeling” (van de “productiekrachten”) enkel kon plaatsvinden “ten koste van een meerderheid van de menselijke individuen en van hele mensenklassen” (MEW, 26-2, 111). Omdat hij echter niettemin vasthield aan de droom van een communistische samenleving in materiële overvloed, bleef hij de “historische taak” van de schepping van zo’n overvloed

toekennen aan het kapitalisme.

Daarmee ben ik weer bij Guy Quintelier, want zijn kritiek op dit perspectief van Marx als utopie, ingegeven door een harmonie-ideaal, vormt een kernstuk van zijn boek (hoofdstuk IV). Dit betekent zeker niet dat hij zou gewonnen zijn voor het hoger aangeduide “alternatief” van Engels en Lenin. Wat blijft ons bijgevolg echter anders over dan Marx’ opsomming van de maatschappelijke taken in zijn kritiek op het “programma van Gotha” nog eens echt economisch te bekijken, namelijk in de echte zin van “economie”, als de kunst en de praktijk van het “huishouden” met het steeds eindig potentieel van onze maatschappelijke bestaansmiddelen? Voorstellen ingewacht bij het ministerie van economische zaken van de volksregering, binnen de veertien dagen na de revolutie? Of moeten we niet eerder, in plaats van rond de pot te blijven draaien, met dergelijke voorstellen naar voren komen om alsnog de meerderheid te winnen, nodig voor zo’n omwenteling?

Rudolf Boehm
4 november 1997

